

УДК 376-054.57(=18)(497.1)"1929/1941"
37.014.5(497.1)"1929/1941"

DOI <https://doi.org/10.31212/manjine.2023.25.sla.157-204>

Божица Славковић Мирић*

ШКОЛОВАЊЕ АЛБАНСКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 1929–1941.*

Апстракт: У периоду од 1929. до 1941. године, простор Косова и Метохије налазио се у оквиру Вардарске, Моравске и Зетске бановине Краљевине Југославије. На основу општег југословенског пописа 1931, на овом простору је 60,01% становника изјавило да својим матерњим језиком сматра албански. Питање просвете било је веома важно за државне националне интересе на простору Косова и Метохије, а нарочито питање образовања албанске националне мањине. Југословенска држава покушавала је да приволи албанско становништво да школује своју децу на државном језику, али је наилазила на отпор. Већина албанске муслиманске деце похађала је верске основне школе (сибијан мектебе и медресе). У раду се путем анализе архивских извора, стручне литературе и штампе бави-

* Институт за новију историју Србије, Београд,
bozica.slavkovic@gmail.com

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години, бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

мо југословенским напорима да се албанска национална мањина кроз школство и решавање проблема неписмености уклопи у југословенску државу.

Кључне речи: Албанци, Косово и Метохија, Краљевина Југославија, просвета, школовање

*Простор и становништво у периоду 1929–1941:
удео албанске националне мањине у броју становника*

Након завођења шестојануарске диктатуре 1929. године, Краљевина Југославија била је подељена на девет бановина. Косово и Метохија је ушло у састав Вардарске (срезови Гњилане, Гора, Грачаница, Каменик, Неродимље, Подгора и Шар-планина), Зетске (срезови Дреница, Ђаковица, Исток, Косовска Митровица, Пећ и Подрима) и Моравске бановине (срезови Лаб и Вучитрн). На оваквом простору обављен је општи југословенски попис 31. марта 1931, када је на територији Косова и Метохије евидентирано 552.064 становника (у делу Моравске бановине 67.045 или 4,67% пописаних становника, у делу Вардарске бановине 276.245 или 17,55%, у делу Зетске бановине 208.774 или 22,56%).¹ У Краљевини Југославији према попису било је укупно 13.934.038 присутних становника.² Пописивани су

1 Vladimir Simeunović, *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika: 1921–1961: ukupno stanovništvo, polna i starosna struktura*, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1964), 27.

2 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knj. 1, Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava*, (Beograd: Opšta državna statistika, 1937), IX.

вероисповест, матерњи језик и национално осећање испитаника. Проблем код овог пописа представљало је то што је било предвиђено да се Срби, Хрвати, Словенци, Македонци и муслимани пописују као Југословени, док су припадници националних мањина наводили своју народност, па је зато немогуће одредити тадашњу националну структуру на простору Косова и Метохије. Највише пописаних изјавило је да својим матерњим језиком сматра албански (331.549 или 60,01%), а затим српски (179.524 или 32,05%).³ Ипак, не могу се прецизно и тачно узети подаци пописа јер се границе тадашњих срезова и бановина нису поклапале са границом данашње покрајине Косова и Метохије.

Табела 1. Број Срба, Албанаца и Турака по срезовима на Косову и Метохији

Срез	Број Срба	Број Албанаца и Турака
Урошевачки	15.090	24.894
Ѓњилански	35.930	57.851
Приштински	26.910	32.511
Суворечки	5539	13.558
Призренски	15.256	32.429
Бродски	3228	13.877
Ораховачки	5918	31.597
Србички-Дренички	8267	20.517
Косовскомитровачки	22.245	10.623
Вучитрнски	10.690	20.353
Подујевски	9604	24.174

3 Milan Vučković, Goran Nikolić, *Stanovništvo Kosova u razdoblju od 1918. do 1991. godine: sa osvrtom na prethodni istorijski period*, (München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, 1996), 51.

Ђаковица	11.739	28.870
Пећки	18.013	27.320
Источки	11.600	14.896

Извор: Државни архив Србије, БИА, III, ф. 121,
Реферат о националним мањинама,
Арнаути на Косову и Метохији

Регионални попис на подручју тзв. Старе Србије (данашње Косово и Метохија, јужна Србија и Македонија) обављен је крајем 1939. у режији среских начелстава. Према прикупљеним подацима, на дан пописа било је 645.017 становника, а оних несловенског порекла 65,6%. У несловенски елемент, осим Албанаца и Турака, убрајани су и муслимани. У словенски елемент убрајани су староседеоци који су се на Косову и Метохији налазили 1918. године, као и они који су се после 1918. населили по градовима или су сами купили земљу. Насељеници су били сви они који су земљу добили од аграрних власти у периоду између два светска рата. Овај попис био је прилично нејасан и непотпун, али је, према подацима истраживача Горана Николића, одређена структура становништва на основу природног и механичког кретања становништва. У односу на попис из 1931. године, становништво Косова и Метохије било је увећано за 17%. Број Срба, Црногораца, Хрвата, Рома и осталих се повећао, док се број Албанаца и Турака смањио због исељавања Албанаца, Турака и муслимана, а досељавања Срба, Црногораца и Хрвата.⁴

4 Горан Николић, „Кретање становништва Косова и Метохије између два светска рата“, *Нова српска политичка мисао*, 2. 11. 2006. (дебате); http://starisajt.nspm.rs/Debate/108_kosovo_debata.htm (датум приступа 7. 9. 2023).

Поред тога, до благог смањивања албанског становништва највероватније је долазило услед високог морталитета међу млађом децом и младим женама.⁵

Табела 2. Националност на Косову и Метохији на основу трију пописа

Националност	Година пописа					
	1921	%	1931	%	1939	%
Албанци	288.907	65,8	331.549	60,1	350.946	54,4
Срби и Црногорци	92.490	21,2	148.809	26,9	213.746	33,1
Муслимани	13.630	3,1	24.760	4,5	26.215	4,0
Турци	27.920	6,3	23.698	4,3	24.946	3,8
Роми	11.000	2,5	14.014	2,5	15.221	2,3
Хрвати	2700	0,6	5555	1,0	7998	1,2
Остали	2360	0,5	3679	0,7	5940	0,9
Укупно	439.010	100	552.064	100	645.017	100

Извор: Горан Николић, „Кретање становништва Косова и Метохије између два светска рата“, *Нова српска политичка мисао*, 2. 11. 2006. (дебате); http://starisajt.nspm.rs/Debate/108_kosovo_debata.htm (датум приступа: 7. 9. 2023)

Значај просвете на Косову и Метохији

У време под Турцима био је онемогућен сваки економски и културни напредак, а српско школство прогањано је заједно са црквом. Школе су већином биле манастирске, јер турске власти нису дозвољавале ништа друго сем верског образовања, па су световне школе у многим случајевима радиле тајно. Тек од 1890.

5 Ружа Петровић, „Демографске особености развоја Косова и етничке прилике“, *Срби и Албанци у 20. веку*, ур. Андреј Митровић, (Београд: САНУ, 1991), 173–189.

године Министарство иностраних дела Србије, са Стојаном Новаковићем на челу, преузело је старање о српским школама у Турској према плану и програму из Србије. Ипак, настава се тешко изводила, школе су биле затваране, а учитељи прогањани.⁶ Што се тиче албанског дела становништва на овом простору, ситуација је била веома компликована. Био је висок проценат неписмености, према неким проценама више од 90%.⁷ Албански језик био је нестандардизован, није постојао заједнички алфавет нити заједнички књижевни стандард (усвојен је тек 1986).⁸ Просветна делатност Албанаца је самим тим крајем 18. и у првим деценијама 19. века била на ниском ступњу. На то су утицали и ограничени друштвено-економски односи. С покушајима развитка албанских школа почели су албански интелектуалци – представници препорода, што је представљало последицу развоја албанске националне свести.⁹

6 Зоран Вукадиновић, Милован Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836–1941*, (Приштина: Институт за српску културу; Призрен: Учитељски факултет, 2001), 53–55.

7 Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji: 1918–1941*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005), 215; Ramadan Marmullaku, *Albania and the Albanians*, (London: C. Hurst and Co., cop. 1975), 139.

8 Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 215; Stefanaq Pollo, Arben Puto, *The History of Albania: From its Origins to the Present Day*, (London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981), 263; Stavro Skendi, *The history of the Albanian Alphabet: a case of complex cultural and political development*, (Südost-Forschungen: Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, 1960), 269–283.

9 Nathalie Clayer, *O poreklu albanskog nacionalizma: rađanje većinski muslimanske nacije u Evropi*, (Novi Sad: Akademska knjiga,

Ипак, дуга турска владавина отежавала је развој албанског школства. До кратког помака дошло је након Младотурске револуције, када је било отворено око 100 албанских школа. Ипак, од 1910. године, када су Младотурци почели да спроводе политику националне асимилације по европском узору, албанске школе биле су затворене, а турске власти почеле су с наметањем арапског писма. Управо због тога у албанским бунама 1911. и 1912. године постављани су и просветни захтеви у којима је затражено школовање на албанском језику и оснивање албанских школа. Турска власт је након овога делимично попустила, па се почело са отварањем албанских школа. Тада је и издавачка делатност кренула да се развија, а посебно појава школских књига, часописа и листова на албанском језику.¹⁰

После балканских ратова дошло је до интензивнијег рада у српским школама, али се споро напредовало. Формирале су се школске општине, вршио се упис деце и прибављала средства за рад.¹¹ Што се тиче албанског школства, након балканских ратова српске власти су на Косову и Метохији затекле највећим делом турске школе, уз које су биле и сибџан мектебе (о којима ће касније бити више речи) с неквалификованим учитељима и

2022), 246–252; Nathalie Clayer, Xavier Bourgarel, *Muslimani jugoistočne Evrope: od imperija do balkanskih država*, (Novi Sad: Akademska knjiga, 2020), 120–144.

10 Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu od kraja XVIII stoleća do 1918. godine*, (Priština: Zajednica naučnih ustanova SAP Kosova, 1974), 109–154.

11 Вукадиновић, Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836–1941*, 53–55.

несређеном наставом. Поред ових школа Аустроугарска је за албанске католике организовала неколико римокатоличких верских школа у Пећи, Ђаковици, Стубли, Зјуми, Злокућану, Будисавцу, Скопљу и Урошевцу.¹² Српске власти су затвориле турске државне школе и уместо њих отвориле државне школе с наставом на српском језику. За албанску и турску децу отворени су припремни разреди ради учења српског језика. Само је верска настава била одржавана на турском и арапском језику. Главни циљ било је учење српског језика и историје.¹³

Први светски рат привремено је прекинуо промене у просветним приликама на Косову и Метохији. За време рата аустроугарске власти трудиле су се да придобију Албанце, па су отворане албанске школе. Такве су постојале у Ђаковици, Пећи, Истоку, Косовској Митровици и оближњим селима, док је српских школа било мало, и то у околини Косовске Митровице.¹⁴ Према навођењу Мехмеда Пиракуа, отворено је око 300 школа,¹⁵ али други извори наводе да је тај број претеран.¹⁶ Ипак,

12 Ljubodrag Dimić, „Prosvetna politika Kraljevine Jugoslavije na Kosovu i Metohiji 1918–1941 i historiografija“, *Istorija 20. veka* 1–2/1990, 192; Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu od kraja XVIII stoleća do 1918. godine*, 165.

13 Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 216; Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu od kraja XVIII stoleća do 1918. godine*, 166.

14 Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu od kraja XVIII stoleća do 1918. godine*, 179.

15 Muhamet Pirraku, „Kulturno-prosvetni pokret Albanaca u Jugoslaviji (1919–1941)“, *Jugoslovenski istorijski časopis: organ Saveza istorijskih društava Jugoslavije* 1–4/1978, 358.

16 Dimić, „Prosvetna politika Kraljevine Jugoslavije na Kosovu i Metohiji 1918–1941 i historiografija“, 193; Љубодраг Димић, „Чиње-

те школе због недовољно развијене школске мреже, занемаривања потребе школовања и недостатка стручног наставног кадра у току рата нису се могле развити изнад почетничког оквира.¹⁷ Након завршетка рата српска власт на Косову и Метохији затварала је албанске школе које је отворила Аустроугарска.¹⁸

Просвета и школство на Косову и Метохији у периоду после Првог светског рата били су условљени специфичним политичким, културним и друштвеним стањем у држави и у тој области.¹⁹ „Колевка словенске писмености и образованости“ – каква је ова област била у средњем веку – у међуратном периоду била је на зачељу.²⁰ На територији Косовске области 1929. није било универзитета, виших школа, научних установа,

нице и интерпретације о просвети и свакодневном терору“, *Одговор на књигу Ноела Малколма Косово-кратка историја: научна расправа о књизи Ноела Малколма „Косово. Кратка историја“*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт САНУ, 2000), 158.

- 17 Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu od kraja XVIII stoleća do 1918. godine*, 180.
- 18 Pirraku, „Kulturno-prosvetni pokret Albanaca u Jugoslaviji (1919–1941)“, 358.
- 19 Драгомир Бонцић, „Учитељи у мултиетничким срединама: пример Косова и Метохије 1945–50“, *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII–XX век)*, (Сомбор: Педагошки факултет, 2009), 21; *Основни статистички подаци о развоју и стању школства у Федеративној Народној Републици Југославији: документација уз Декларацију о систему образовања и васпитања у ФНРЈ*, (Београд: Савезна Народна Скупштина, Комисија за реформу школства одбора за просвету, 1957), 3–10.
- 20 Архив Југославије (АЈ), фонд 66, Министарство просвете, 1256–1504, 24. јануар 1930.

библиотека, музеја, опсерваторија, научних комисија и друштава. Од просветних установа постојале су три пуне гимназије и две ниже, Богословија у Призрену и основне школе.²¹

Питање школства на Косову и Метохији било је веома важно да би се разбила свест о привремености српског присуства коју су успоставиле албанска, бугарска, турска и аустријска пропаганда.²² Дакле, поред ширења писмености, школа је, према просветном и културном плану краља Александра Карађорђевића, имала задатак да „национално васпитава“, учитељски кадар је требало да буде „национално свестан“, а просветни надзорници требало је да контролишу „оданост просветних радника националној идеји“²³. Просветом се „будило и бодрило народни дух“, па је сматрано да новац утрошен на разноврсне школе и народно просвећивање и васпитање неће бити „бачен и упропашћен“, већ народу „позајмљен и са великом каматом исплатив у ближој или даљој будућности“²⁴. Просве-

21 АЈ, фонд 38, Председништво Министарског савета – Централни прес-биро, 64–169, Новин. референт Косовске жупаније Централном прес-бироу, август 1929.

22 Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, књ. 2: *Школа и црква*, (Београд: Стубови културе, 1997), 93–94.

23 Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941*, књ. 3, *Политика и стваралаштво*, (Београд: Стубови културе, 1997), 118; *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1929–1931*, прир. Љубодраг Димић, Никола Жутић, Благоје Исаиловић, (Београд: Службени лист СРЈ: Архив Југославије, 2002), 34–37.

24 АЈ, 66–1256–1504, 12. март 1937.

том је требало створити један југословенски народ, али су националне мањине биле само делимично захваћене том идејом, па је оваква образовна политика чак изазивала и незадовољство, што закључује и Зоран Јањетовић у својим истраживањима о националним мањинама.²⁵

*Напори југословенских власти
у правцу решавања проблема неписмености*

Неписменост је у целој југословенској држави била велика – према општем попису из 1921. износила је чак 95,5%.²⁶ Према попису становништва из 1931, на Косову и Метохији је те године било 84,2% неписмених становника старијих од десет година, од чега жена чак 93,9%.²⁷ У неким срезовима где је преовлађивало албанско становништво, неписменост је била изузетно велика (Качанички срез: 94,5%, Дренички срез: 92,5% (у овом срезу је било и најмање писмених жена, свега

25 Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 214–263; Zoran Janjetović, *Konfrontacija i integracija: nacionalne manjine u Srbiji 1944–1964*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022), 543–659.

26 Ранко Пејић, „Школство у Југославији 1918–1985“, *Југословенска држава: 1918–1998: зборник радова са научног скупа*, ур. Ђорђе О. Пиљевић, (Београд: Институт за савремену историју; Институт за новију историју Србије; Војноисторијски институт; Подгорица: Историјски институт Црне Горе, 1999), 585–587.

27 Бонџић, „Учитељи у мултиетничким срединама: пример Косова и Метохије 1945–50“, 21–22; *Основни статистички подаци о развоју и стању школства у Федеративној Народној Републици Југославији: документација уз Декларацију о систему образовања и васпитања у ФНРЈ*, 3–10.

1,42%), Ђаковички срез: 84,2%, Шарпланински срез: 77,4%).²⁸ Управо због малог процента писмених, народном просвећивању је у Закону о народним школама посвећена нарочита пажња. Закон је обавезивао сва лица до 25 година старости да обавезно посећују течајеве (за одрасле неписмене), који су се морали отварати при свим сеоским народним школама.²⁹ Поред државног језика и рачунања, полазници су још учили земљопис, историју и хигијену. Посебно се захтевало да ове курсеве посећују неписмене домаћице и девојке.³⁰ Закон о народним школама забранио је приватним културно-просветним друштвима да организују ове течајеве, па је њихов број био мали. Из извештаја школских инспектора види се да су аналфабетски течајеви били слабо прихваћени у народу.³¹ Школски надзорник за Вучитрнски школски срез констатовао је 1935/36. године да је било услова за отварање течајева, али да није било „воље“ код муслиманског становништва, које није ни требало обавезивати на то имајући у виду њихове оби-

28 *Definitivni rezultati popisa stanovništva: od 31. marta 1931. godine. Knj. 3, Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, (Београд: Државна штамарија, 1938), 59–126.

29 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, књ. 2: *Школа и црква*, 132; Момчило Исић, *Основно школство у Србији: 1918–1941, књига 1*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2005), 38.

30 Вукадиновић, Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836–1941*, 107.

31 АЈ, 66–1370–1584, Годишњи извештај о стању и раду народних основних школа Моравске бановине за школску 1929/30; Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, књ. 2: *Школа и црква*, 86.

чаје.³² При томе се мисли на њихову затвореност у традиционалним обичајима, којих су се готово непопустљиво држали, али ту је постојао и недостатак жеље за школовањем у државним школама. Овај извештај је веома значајан јер показује, са једне стране став муслимана према школовању, а са друге стране и мањак одушевљења код власти да инсистирају на образовању муслимана. Те супротстављене тенденције у народу и властима биле су веома присутне и указују на то како је просветна политика имала тежак пут да оствари резултат који су власти осмислиле.

Просветне власти нису биле задовољне постигнутим резултатом – после четири месеца трајања течаја сељак није умео да напише име, што је значило да главни циљ описмењавања, коришћење књиге, није био постигнут.³³ Поједини течајеви су обустављени због недовољно средстава за њихово одржавање.³⁴ Такође, сељак је био веома конзервативан, нарочито међу албанским становништвом, а то је спречавало сваки напредак који се могао постићи преко школе и течајева. Од свих писмених средином 1940. на Косову и Метохији у школи је описмењено 83,31%, а од жена 85,95%.³⁵

32 АЈ, 66–1401–1589; Исић, *Основно школство у Србији: 1918–1941*, књига 1, 469.

33 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, књ. 2: *Школа и црква*, 113.

34 АЈ, 66–1632–1733, Годишњи извештај о стању државних народних школа у школском срезу Косовско-митровачком за школску 1937/38.

35 Исић, *Основно школство у Србији: 1918–1941*, књига 1, 497.

Учитељ је био средиште око којег је био концентрисан сав рад на народном просвећивању.³⁶ Поред ширења писмености, учитељи су радили на социјалном, хигијенском, моралном и привредном образовању превасходно становника села. Били су „најинтелигентнији народни функционери“,³⁷ али је било немогуће да они преузму сав терет, па је било потребно да се удруже сви просветни слојеви – свештеник, лекар, инжењер, економ, порезник, полицајац и сваки други интелектуалац.³⁸ Ипак, и поред великог значаја учитеља, постојао је проблем њиховог недостатка, нарочито у мањинским школама. У Вардарској бановини је 1935/36. било 195 учитеља муслимана, што је чинило само 6,42% учитељског кадра.³⁹ Пред Други светски рат на Београдском универзитету школовало се 70–80 Албанаца. Ипак, мали број њих је и дипломирао.⁴⁰ Када је у току Другог светског рата Југосла-

36 АЈ, 66–2727–3140; Исић: *Основно школство у Србији: 1918–1941*, књига 1, 481.

37 „Наш учитељ“, *Службени лист Вардарске бановине* 31/1930, 1–2; АЈ, 66–1370–1584, Годишњи извештај о стању и раду народних основних школа Моравске бановине за школску 1929/30; Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, књ. 2: *Школа и црква*, 86.

38 Свет. К. Марковић, Јаков Ивановић, „Школство Јужне Србије од 1912–1937 г.“, *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937*, ур. Алекса Јовановић, (Скопље: Штампарија „Јужна Србија“ Милана Ђ. Милићевића, 1937), 951–956; Бонџић, „Учитељи у мултиетничким срединама: пример Косова и Метохије 1945–50“, 34.

39 Јанјетовић, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 245.

40 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 3, Политика и стваралаштво*, 132.

вија била окупирана, највећи део Косова и Метохије био је додељен италијанском протекторату „Краљевини Албанији“, а посебна пажња била је посвећена питању просвете. Тада је било закључено да број наставника којим располаже Министарство просвете Албаније није задовољавало образовне потребе у припојеним крајевима. Тако је одлучено да се организују предметни курсеви и да се из Албаније на Косово упућују „најспособнији и највреднији наставници, са вишегодишњим искуством“.⁴¹ Неки од наставника из Албаније остали су и после рата, када се наставило с запошљавањем неадекватног наставног кадра, јер су за учитеље ангажовани гимназијалци или само они с завршеном основном школом и кратким учитељским курсевима.⁴²

Књижнице и читаонице биле су од прворазредног значаја за просвећивање зато што је било веома битно да деца након завршене школе не изгубе везу с школом и учитељем. Међутим, ако би се направила паралела између њих и народних школа, видело би се да је постојала несразмера (око 70 школа на једну књижницу).⁴³ Поред тога, оне нису биле довољно снабдевене књигама, а и требало је водити рачуна о избору књига јер је садржај требало да буде схватљив

41 Игор Вукадиновић, „Просветна политика Краљевине Албаније на Косову и Метохији током Другог светског рата“, *Токови историје* 1/2021, 112.

42 Јанјетовић, *Konfrontacija i integracija: nacionalne manjine u Srbiji 1944–1964*, 556–557.

43 Марковић, Ивановић, „Школство Јужне Србије од 1912–1937 г.“, 951–956.

и приступачан становништву.⁴⁴ Било их је тешко одржавати јер су сељаци нерадо давали новац за набавку књига и листова. Учитељи су покретали акције за набавку књига поклонима и учешћем родитеља и добротвора.⁴⁵ У Приштини је било 11 народних књижница и читаоница са малим бројем књига.⁴⁶ Најбогатија књижница био је Народни дом, у коме су с времена на време приређивана јавна предавања за народ.⁴⁷ Културни дом рударских радника у Трепчи имао је најснабдевенију библиотеку у међуратном периоду.⁴⁸ Што се тиче књижевног издаваштва на албанском језику, оно готово да није постојало. Њихов се увоз у Југославију није дозвољавао, а шверц, којег је било, строго се кажњавао. Уз све то, број штампаних књига у Албанији између два рата био је веома скроман.⁴⁹

44 АЈ, 66–1632–1733, Годишњи извештај о стању државних народних школа у школском срезу Косовско-митровачком за школску 1937/38.

45 Вукадиновић, Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836–1941*, 76.

АЈ, 66–1819–1841, Полугодишњи извештај за школску 1930/31. о раду на просветном пољу у Подгорском срезу, 15. март 1931.

47 Исић, *Основно школство у Србији: 1918–1941*, књига 1, 217.

48 Вукадиновић, Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836–1941*, 108.

49 Јанјетовић, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 286; Али Хадри, „Косово и Метохија у Краљевини Југославији“, *Историјски гласник: орган Историјског друштва Народне Републике Србије* 1–2/1967, 82.

Табела 3. Народне књижнице и читаонице 1930/31.
на Косову и Метохији

Срез	Укупно НКЧ	Једна народна књижница и читаоница на			
		Општина	Насеља	Домова	Становника
Гњилански	5	3,60	40	2771	18.205
Грачанички	10	0,80	13,30	938	5785
Дренички	4	1,75	20,50	798	5942
Качанички	1	3	37	12.433	12.433
Косовско-митровачки	12	0,75	1,42	372	2108
Лапски	1	9	86	4535	34.927
Неродимски	6	1,50	14,17	929	6167
Подгорски	1	9	38	16.214	16.214
Подримски	2	6	55	2583	18.027
Шарпланински	4	4,75	21	2068	11.889

Извор: Момчило Исић, *Сељаштво у Србији: 1918–1941*, књ. 2, *Просветно-културни и верски живот*, (Београд: Службени гласник: Институт за новију историју Србије, 2009), 319–321; *Алманах Краљевине Југославије*, 4. јубиларни свезак, (Загреб: Главно уредништво алманаха Краљевине Југославије; Комисионална наклада Над-бискупске тискарне, [1931]) 6–7, 9, 443–615)

Поред књижница отворани су и разни течајеви – домаћички, пољопривредни, а оснивана су и разна културна друштва. Домаћички течајеви били су популарнији у односу на аналфабетске јер се видело колико утичу на васпитање сеоских жена и девојака.⁵⁰ Отворани су народни универзитети који би требало да просвете

50 Марковић, Ивановић, „Школство Јужне Србије од 1912–1937 г.“, 951–956; Момчило Исић, *Сељаштво у Србији: 1918–1941*, књ. 2, *Просветно-културни и верски живот*, (Београд: Службени гласник: Институт за новију историју Србије, 2009), 352–359.

„просте масе“, а који су били неопходни на селу. Организована су предавања из привреде, здравства, пољопривреде, шумарства, културе, медицине, породице, васпитања, етнографије и социјалне политике. Од значаја је било оснивање хуманих и трезвењачких друштава, која су радила на сузбијању коцкања, пијанства и нерада. Било је настојања да се организује учење страних језика ван школе. Иницијатива је долазила од интелектуалаца, али није наилазила на разумевања средине. Касније, отварањем рудника Трепче, стање се променило. Подстицано је учење страних језика, посебно енглеског, па је 1932. у Косовској Митровици отворен течај за учење страних језика (било је 120 полазника, а предавачи су били професори и инжењери).⁵¹

И поред сталног пораста броја основних школа и труда југословенске државе, постојао је велики број неписмених грађана, управо због недостатака учитеља и због непохађања школе. *Правда* је 1940. истицала да је „срамота да јужна Србија у погледу писмености постојбина наше старе просвећености и даље стоји у реду најзаосталијих делова наше земље“.⁵²

Југословенска просветна политика према албанској националној мањини на Косову и Метохији

Школско и просветно питање било је, и за државу и за националне мањине, једно од кључних, јер је задирало у животне интересе и једних и других.

51 Вукадиновић, Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици: 1836–1941*, 107–108.

52 *Правда*, 9. 3. 1940, 3.

Албанско друштво било је веома конзервативно и није било спремно да прихвати просветну политику државе. Традиционални обичаји, живот у фисовима и братствима, племенска свест, остаци феудалне производње и архаична схватања доводили су до искључивости албанског друштва. Исламска верска заједница такође је утицала на одвајање албанског становништва од државе, јер је желела да се преко просвете шири верски принцип ислама. На несређено стање утицао је и албански иредентизам и одметништво. На основу уговора у Сен Жермену, Конвенције о заштити мањина, од 5. 12. 1919, Краљевина СХС/Југославија била је обавезна да дâ сва права мањинама, као и свим југословенским држављанима.⁵³ У члану 9 овог уговора стајало је да ће „у погледу јавне наставе у варошима и срезовима (...) у којима станују у знатној мери (...) припадници других језика, а не званичног“ држава дати „сходне олакшице“ како би се „обезбедила настава у основним школама на њиховом сопственом језику“. Ипак, назначено је да ће одредбе наведеног члана важити „само за територије додељене Србији или држави Срба, Хрвата и Словенаца после 1. јануара 1913.“ односно изван подручја Северне и највећег дела Јужне Србије.⁵⁴ Супротно томе, Устав је по питању школовања мањина „друге расе и језика“ на читавој југословенској територији гарантовао спровођење основне школске наставе „на њиховом материн-

53 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 3, Политика и стваралаштво*, 125.

54 *Уговор о миру са Аустријом: (Сен Жерменски уговор)*, (Београд: Геца Кон, 1927).

ском језику под погодбама, које ће прописати закон“ (чл. 16).⁵⁵

Иако су Устав из 1921. и Закон о народним школама из 1929. прокламовали обавезно основно школовање,⁵⁶ албанска деца већином нису похађала наставу у државним установама. Разлог томе посланици Џемијета, организације муслимана Македоније, Косова и Метохије и Санџака видели су у деловању југословенског Министарства просвете.⁵⁷ Представници југословенских власти објашњавали су овај проблем „посебним животним условима Албанаца“ који „углавном живе у малим и тешко доступним, забитим планинским местима“ и „не показују никакво разумевање за добробит школе“.⁵⁸

Велики део албанског становништва на Косову и Метохији није сматрао потребним да се школује, док су поједини који су желели да се образују, под снажним утицајем националне идеје, ишли у Албанију, где су се

55 *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. г.*, (Сарајево: Земаљска штампарија, 1921), 14–15; Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 140.

56 *Закон о народним школама*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1929), 3–4; *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. г.*, 14–15.

57 *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*. Ванредан сазив за 1923. г., I књига (од претходног – XXV редовног сазива), (Београд: Штампарија Симе Радојковића и брата, 1922), 443.

58 Бранислав Глигоријевић, „Политичке, привредне и социјалне прилике на мешаним подручјима“, *Срби и Албанци у XX веку: циклус предавања 7–10. мај 1990*, ур. Андреј Митровић, (Београд: САНУ, 1991), 236.

школовали на матерњем језику.⁵⁹ Неки су пак сматрали да би требало постављати албанске наставнике у југословенским школама.⁶⁰ Југословенске власти биле су противне томе да припадници националних мањина уче и студирају у својим матичним земљама,⁶¹ па је држава покушавала да онемогући повратак такве омладине и да на тај начин заплаши остале родитеље како не би допустили својој деци одлазак у Албанију. Ипак, у Албанији се, према подацима Министарства војске, 1937. школовало око 1000 ђака из Краљевине Југославије.⁶² Такође, по налогу албанског посланства у Београду, студенти из Албаније ступили су у везу с југословенским студентима Албанцима ради заједничке акције на пропаганди за присаједињење Косова и Метохије Албанији.⁶³ Према подацима Треће армијске области, чиновник албанског посланства у Београду 5. новембра 1938. дао је Селиму Алитовићу два албанска буквара да их однесе у своје родно место.⁶⁴ Албански буквари били су дељени највише у Пећком, Источком и Ђаковичком

59 Игор Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*, (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2021), 477.

60 Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 250.

61 *Isto*, 241–242.

62 АЈ, фонд 138, Министарски савет, 17–667, Просветна политика албанске пропаганде; Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 3, Политика и стваралаштво*, 123; Сенка Бабовић Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини 1929–1941*, (Подгорица: Историјски институт Црне Горе: САНУС, 2002), 299–300.

63 Војни архив (ВА), пописник бр. 17, к. 94, ф. 1, бр. 16, Главни ђенералштаб 1938.

64 ВА, п. 17, к. 94, ф. 1, док. 16, Трећа армијска област, 1938.

срезу.⁶⁵ Такође, у Краљевину Југославију на одмор су долазили у већем броју албански учитељи, државни чиновници и студенти, највише у Ђаковицу и Призрен.⁶⁶ Да би се зауздао национални покрет који се из суседне Албаније преливао на Косово (управо посредством албанске школе), југословенска држава је планирала да у крајевима с већинским албанским становништвом отвори неколико централних школа са интернатима.⁶⁷ Тиме је требало извршити просветну и политичку интеграцију тог национално-хетерогеног простора. Тако је отворено око 1400 школа, око 100 књижница и читаоница, подигнуто 486 школских зграда, а при школама је запослено око 2000 учитеља и других просветних радника. Школске 1929/30. године у школама Вардарске бановине у чисто албанским одељењима било је 4092 ученика и 148 ученица. Расположиви подаци показују да су ови ђаци верску наставу, поред турског и арапског, слушали и на албанском језику.⁶⁸ Школска зграда у Горњем Љубињу, селу на па-

65 ВА, п. 17, к. 26, ф. 1, бр. 24/3.

66 ВА, п. 17, к. 94, ф.1, док. 16, Главни ђенералштаб, 27. август 1938.

67 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, књ. 2: *Школа и црква*, 101.

68 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 3, Политика и стваралаштво*, 128. У Јужној Србији 1931. муслимани су чинили 11,2% становништва, а муслимански ученици само 5,1%. Процент православних ђака је одговарао њиховом уделу у становништву, а код католика га је превазилазио (Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji: 1918–1941*, 247). Академик Љубодраг Димић наводи да су у Вардарској бановини Албанци чинили 7–8% свих ђака, а 29% становништва (*Културна политика у Краљевини Југослави-*

динама Шар-планине у близини Призрена, била је прва која је изграђена у чисто муслиманском селу.⁶⁹

Поједини албански историчари сматрали су да су југословенске власти више радиле на проблему школовања српске деце и омладине, а да су Албанци били изложени разним малтретирањима. Тако Али Хадри тврди да је за српско становништво учињен напредак, а да се по питању школовања албанске националне мањине ништа није предузело. Он наводи да је проблем био у томе што се настава у државним школама одвијала на државном језику, па су је албанска деца слабо похађала, што је довело до њихове велике неписмености (преко 90% 1939. године). Школске 1940/41. у основним школама било је 24.914 српске и црногорске деце, а 11.876 албанске, у гимназијама 2% албанске деце.⁷⁰ Слично мишљење има и албански историчар Мухамет Пираку, који је истицао да су Албанци били изложени „сваковрсном националном угњетавању“.⁷¹ Албански

ји: 1918–1941. Део 3, Политика и стваралаштво, 129). Према истраживањима Зорана Јањетовића, на основу примедби југословенске владе на петицију Друштву народа три албанска свештеника, у Јужној Србији постојала је 1930. године 1401 основна школа, а од тога су у 261 основну школу са 545 разреда ишли Албанци (Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 247). Према наводима Мишела Руа, 1940/1941. у школу је ишло 25.000 српске и 12.000 албанске деце, тј. школом је било обухваћено 75% српске и 10% албанске деце (Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie: minorité nationale, territoire et développement*, (Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1992), 208).

69 AJ, 66–1406–1589, 4. април 1930.

70 Хадри, „Косово и Метохија у Краљевини Југославији“, 80–83.

71 Pirraku, „Kulturno-prosvetni pokret Albanaca u Jugoslaviji (1919–1941)“, 356–370.

лист *Вулнети* у фебруару 1930. наводио је да су југословенске власти затвориле 26 албанских школа у 23 места.⁷² И у случају да је овај податак тачан, радило се о незнатном броју.⁷³

Подаци Министарства просвете показују да је почетком 1929. на југу државе радило 130 албанских учитеља, те да је на крају школске 1927/1928. у државним основним школама било 7565 албанске деце, која су похађала наставу у 545 одељења, односно у око 260 школа. Осим тога, од 487 школских зграда изграђених у периоду између 1919. и 1929. године, у местима настањеним искључиво албанским становништвом било је подигнуто 105 школа.⁷⁴ Током 1926. у државним основним школама на подручју Косовске области било је 2318 турских ђака и 24 турска наставника.⁷⁵ Ипак, постојао је велики проблем, јер ученици који су били уписивани у основне школе, пре свега у Вучитрнском, Лапском и Дреничком срезу, као и у Косовској Митровици, нису знали државни језик.⁷⁶

72 Момчило Павловић, Ивана Пантелић, Горан Антонић, Ратомир Миликић, *Косово и Метохија, век важних догађаја 1912–2012*, (Београд: Институт за савремену историју; Нови Сад: Центар за истраживање и публикавање, 2012), 38.

73 Јанјетовић, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 218.

74 Глигоријевић, „Политичке, привредне и социјалне прилике на мешаним подручјима“, 236–237.

75 Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, (Beograd: INIS, 2002), 316.

76 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, књ. 2: *Школа и црква*, 88, 123–125; Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини 1929–1941*, 249.

Међутим, иако је наглашавано да је настава извођена на државном језику, тамо где је преовлађивало албанско или турско становништво на матерњем језику предавани су Куран и веронаука. Краљевска банска управа 1931. упутила је питање Министарству просвете да ли се у основним школама са муслиманском децом смеју учити арапска и турска азбука, а веронаука предавати на турском или државном језику како то предвиђа Закон о народним школама.⁷⁷ То се односило пре свега на Ђаковички, Косовскомитровачки, Вучитрнски и Шарпланински срез. У Ђаковичком срезу постојала је једна чисто конфесионална муслиманска школа, у којој су се спремали младићи за муслиманске свештенике – хоџе, и која није била званично призната. Срби и Турци школовали су своју децу у истим школама, у којима је настава била на државном језику. Веронаука и Куран су предавани на матерњем језику. У Косовскомитровачком срезу турске деце је било у Митровици, а албанске у Жабару, Кошутову и Кориљу. Веронаука и Куран предавани су на турском језику, а постојала су три вероучитеља за Жабаре, Кошутово и Кориље. У Вучитрнском срезу поред српске било је и албанске и турске деце муслиманске вере, а вероучитељи су предавали Куран четири часа недељно, а турски језик и писмо четири часа недељно. У Дреници је било 24 школе са 54 одеље-

77 AJ, 66–3223–2342, 10. фебруар 1930; Vladan Jovanović, „Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine. Između stihije i državne akcije“, *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, ur. Mile Bjelajac, (Beograd: INIS, 2009), 83–84; Mile Bjelajac, „Kontroverze o savremenoj istoriji Kosova“, *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, 400–402.

ња, али без наставе на албанском језику. У Гњиланском срезу постојале су 23 школе са 936 ђака, а само је једна у Горњем Стублу са 30 ђака имала наставу на албанском језику (предавао је Михел Тарабулус из Призрена). У Грачаничком срезу било је 18 школа и 938 ђака, школски језик био је државни, а за веру и Куран турски. Тако је било и у Шарпланинском и у Подгорском срезу.⁷⁸ Просветне власти настојале су да муслиманска и православна деца уче заједно како би се тако појачала верска толеранција. Требало је толерисати муслиманске обичаје и верске обреде јер се „није могло од Арнаута нити Турчина створити Србин или Хрват“ („Муслимани нису више Турци али неће ни да буду Срби и Хрвати“⁷⁹) и радити на „развијању љубави према хришћанима и заједничкој држави, краљу и краљевској влади“.⁸⁰ Бановинске школске власти строго су забрањивале свако дирање у веру и национално осећање турске и албанске деце (попут скидања капе у школи). У Косовској Митровици у гимназији је постојало питање да ли би муслимани требало да скину капе у школи, јер за то није постојао никакав догматски пропис – заједнички верски обичај био је да у свим свечаним приликама где би требало одати поштовање месту или личности задржавају капе на глави (што је тражио врховни муфтија Београда).⁸¹

78 АЈ, 38–67–169, Стање школа са арбанашком и турском децом пре и после ослобођења у Вардарској бановини.

79 Авдија Мушовић, „Муслимани у данашњици“, *Српски књижевни гласник* 59/1940, 276–277.

80 АЈ, 66–1401–1589.

АЈ, 66–746–1201, 14. октобар 1929.

Држава је покушавала да укључи женску децу у школе, нарочито међу албанским становништвом, пре свега уз помоћ родитеља. Међутим, добровољног слања муслиманске деце женског пола није било, што је правдано верским разлозима и верским васпитањем.⁸² У Шарпланинском срезу ученице су чиниле 31% ђака, од којих је мање од трећине било муслиманске вероисповести, и то углавном деце Турака из Призрена. У Грачаничком школском срезу 1928/29. године ученице су чиниле 23,70% основаца, од којих је православне деце било 81,36%, католичке и мојсијевске 8,45%, а муслиманске 12,18%, и то махом у граду Приштини (92,54%).⁸³ Уписане албанске ученице годинама су вођене као ученице првог разреда, јер их родитељи нису ни слали у школу. У Неродимском срезу Албанци су редовно упућивали своју децу у школу, али не и женску (од 783 ученика арбанашке народности женске је било само 26 у целом срезу).⁸⁴ Било је предлога да се родитељи присиле на основу закона или да се оснују посебна одељења за муслиманску женску децу. У селу Стреоцу у Пећком срезу од министра просвете тражено је да ослободи муслиманску женску децу од уписа у школу, а Краљевска банска управа предлагала је да се присиле на основу закона.⁸⁵ У Урошевцу је школски надзорник предлагао посебна одељења за муслиманску

82 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 3, Политика и стваралаштво*, 129.

83 Исић, *Сељаштво у Србији: 1918–1941*, књ. 2, *Просветно-културни и верски живот*, 244.

84 АЈ, 66–1403–1589, 14. септембар 1930.

85 АЈ, 66–1777–1818, 29. август 1931.

женску децу како би се на тај начин повећао њихов број у школи.⁸⁶

Тешко је било наћи чак и квалификоване вероучитеље будући да су и обични учитељи, а мањински поготово, чак и за наставу на државном језику недостајали. У Дреничком, Неродимском и Шарпланинском срезу са 2579 ђака исламске вероисповести крајем школске 1931/32. није било ниједног вероучитеља муслимана. У срезовима Дреничком, Неродимском и Шарпланинском 1935/1936. било је десет, шеснаест и седам вероучитеља. Најповољнији су услови били у Дреничком срезу, јер су учитељи имали по 39 ђака, док је у Неродимском било 55, а у Шарпланинском чак 209 ђака по учитељу. У годинама пред Други светски рат у Дреничком срезу било је три учитеља, у Неродимском девет, иако је било више муслиманске деце него раније (по једном вероучитељу било је 97 ђака, у Дреничком 332), док у неким срезовима није било вероучитеља – на пример у Гњиланском (1939/40. године 914 ђака исламске вероисповести).⁸⁷ Поједини вероучитељи нису ни сами знали значење Курана. Тако се за вероучитеље у Урошевцу истицало да су вршили своју дужност савесно, с тим да нису имали квалификација, а да је резултат њиховог рада било „затупљивање“ деце, која нису знала значење прочитаног Курана на арапском, као ни сами учитељи који су истицали да „значање зна само муфтија“, односно да то није спадало у

86 АЈ, 66–3090–2338, Начелство среза Неродимског, Урошевац, 14. септембар 1930.

87 АЈ, 66, 2993, 3045, 3090; Исић, *Сељаштво у Србији: 1918–1941*, књ. 2, *Просветно-културни и верски живот*, 511.

њихову дужност.⁸⁸ У циљу школовања лојалне исламске елите, основана је 1925. године Велика медреса краља Александра у Скопљу. Она је била нека врста класичне гимназије за муслимане, где су се уз верске предмете учили и световни. Настава је била на српском, турском и арапском језику, али су турски и албански ђаци остали у мањини током целог времена рада медресе. Ту су се и манифестовали проблеми школовања муслимана Јужне Србије, који су нерадо ишли у државне школе, јер су државу видели као хришћанску, а световну су школу сматрали опасном по своју веру.⁸⁹

Насупрот државним основним школама, које су привукле само мањи део албанске деце чије је време било да крену у школу, муслиманске верске и просветне установе похађала су готова сва деца од пете године живота. То су биле сибијан мектебе (на турском *sıbyan mektebi*, на албанском *shkollë e fëmijëve*, школа за децу), које су се отварале по селима и градовима.⁹⁰ То су биле верске основне школе, којих је било у великом броју на Косову и Метохији, нарочито између 1931. и 1935. године.⁹¹ Биле су намењене деци од пет до седам година, али

88 AJ, 66–3090–2338, 14. март 1930.

89 Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji: 1918–1941*, 246–247; Mustafa Memić, *Velika medresa i njeni učenici u revolucionarnom pokretu*, (Skopje: Fonografika, 1984), 42.

90 ВА, п. 17, к. 94, ф. 1, док. 16, О албанским мањинама у Југославији.

91 Jašar Redžepagić, „Razvoj i obeležja turskih škola na teritoriji današnje Jugoslavije do 1912. godine“, *Studije* 3/1988, 52–53; Avzi Mustafa, „Shkollat fetare“, *Hëna e Re* 39/1992, 17.

су у градовима уписивана и старија деца него што је то допуштао Закон о народним школама. Куран је био основа учења, употребљавали су се албански буквари и сва објашњења била су давана на матерњем језику. У муслиманском свету сибијан мектебе нису сматране правим школама, већ неком врстом курса на којима су се од уџбеника користили Куран на албанском језику, Курански буквар на арапском језику и Услови ислама на матерњем језику, а сва објашњења била су на матерњем албанском језику. На Косову и Метохији је, према белешкама просветних инспектора, у оваквим школама радило око 50 муфтија и око 600 имама, „од којих ниједан не зна ваљано српски језик и сви су васпитани у нама непријатељском духу“. Просветне власти су самим тим ове школе сматрале „национално штетним установама“ и ометале су њихов рад.⁹² Стога су поједини албански историчари, као што је Али Хадри, који је 1970. докторирао у Приштини, истицали да је „владајућа класа просветних власти прогонила напредну мисао у овим школама“.⁹³ Ипак, овде би опет требало навести да су ти учитељи у верским школама били већином неквалификовани за свој посао, па је тај Хадријев закључак веома упитан. Садик Мехмети, албански професор са Факултета исламских наука у Приштини, у свом истраживању наводи да су југословенске власти ометале рад сибијан

92 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 3, Политика и стваралаштво*, 129.

93 Ali Hadri, Živko Avramovski, *Kosovska Mitrovica i okolina*, (Priština: Institut za istoriju Kosova; Beograd: Institut za savremenu istoriju; Kosovska Mitrovica: Odbor za izdavanje monografija, 1979), 169.

мектеба и да је њихово затварање било политичког карактера, јер се, према мишљењу власти, међу ученицима будила национална свест, а њихови наставници сматрани су опасним људима. Нема сумње, пише Мехмети, да је то тачно, јер су поред верских послова ове школе деловале и на националном нивоу.⁹⁴ Иако су мало имале везе с правим албанским националним школама, јер су се у њима углавном добијала знања о исламској вери, ове школе имале су свој значај у неговању љубави према албанском језику и његовом очувању, па су у недостатку других школа претворене у народне школе.⁹⁵ Притисци на ове школе били су велики, али се никада нису могле држати под контролом. Мехмети пише да је у једном инспекционом надзору наведено да се у школама говорило на албанском језику и да је било тешко разумети шта се тамо учи, па такав начин организације наставе није давао могућност да се ове школе држе под контролом.⁹⁶

Уставом Краљевине Југославије децембра 1929. стање верских школа, како наводи Мехмети, мења се

94 Sadik Mehmeti, „Sibjan mektebet dhe aktiviteti i tyre në Prizren me rrethinën më 1938–1939“, *Zeri Islam*, 25 Gusht 2009. <https://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=869> (датум приступа: 7. 9. 2023).

95 Abdulla R. Vokri, *Shkollat dhe arsimiti në anën e Llapit brenda viteve 1878–1944*, (Prishtinë: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Kosovës, 1997), 77; Abdulla R. Vokri, *Shkollat dhe arsimiti në Kosovë ndërmjet dy luftërave botërore: (1918–1941)*, (Prishtinë: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Kosovës, 1990), 58.

96 Mehmeti, „Sibjan mektebet dhe aktiviteti i tyre në Prizren me rrethinën më 1938–1939“.

набоље. Јануара 1930. усвојен је Закон о исламским верским заједницама, а у члану 18 овог закона стављено је отварање верских школа и постављање њихових наставника у надлежност Исламске верске заједнице. Мехмети наводи да су усвајањем овог закона исламске верске школе стекле потпуну независност, али је пракса показала супротно. Поново су интервенисали државни органи, посебно Министарство просвете, које је наметало планове и наставне програме у овим школама. Критеријуми за отварање школа отежавали су посао. Ипак, интервенцијом Улема меџлиса из Скопља постигнут је договор да се ови критеријуми ублаже. У Призренском округу, који је обухватао три округа, Шарски округ (седиште у Призрену), округ Подгору (седиште у Сувој Реци) и округ Гору (седиште у Драгашу), отворен је (поново) велики број школа, више него у свим другим регионима Косова и Метохије.⁹⁷ То можемо истаћи као пример да политика југословенских власти није била само усмерена ка притиску на Албанце, већ је у неким сегментима показивала попустљивост.

Године 1938. Дирекција социјалних задужбина у Скопљу послала је упитник свим окружним комисијама на својој територији (ова Управа је обухватала 42 окружне задужбинске комисије, од којих је 11 припадало Косову) у којем су се тражили подаци о школама и вероучитељима. Један такав, заједно с обрасцима које је требало попунити, послат је и Вакуфско-меарифској комисији Призренског округа, која их је

97 Abdulla R. Vokri, *Shkollat dhe arsimi në anën e Llapit brenda viteve 1878–1944*, 74.

потом послала имамима да их попуне. Према том упитнику званични имами су, између осталих, морали да одговоре на следећа питања – који је назив и која је локација школе, да ли је школа намењена дечацима, девојчицама или је пак мешовита; колико насеља или села обухвата та школа, које су друге школе у тој општини; чије је власништво школска зграда, од чега је направљена и у каквом је стању, колико има просторија; колико их је намењено за наставу, а колико за друге потребе; да ли школска зграда испуњава педагошко-хигијенске услове; када је изграђена, да ли постоји стан за породицу учитеља и колико соба има, да ли школа има своје двориште и колико квадратних метара заузима; колико траје и када се настава одржава, да ли је школа једногодишња или двогодишња, ко држи наставу, колики је укупан број деце уписане школске 1938/39. године; колико има одељења, а колико ученика – од њих колико је дечака, а колико девојчица; да ли постоје клупе, столови и други школски намештај; да ли школа има свој вакуф и од чега се састоји; име и презиме запосленог и његово звање у школи, број и датум указа Улема меџлиса којим је именован, колико је плаћан месечно, коју квалификацију има, да ли врши неку другу службу осим ове дужности.⁹⁸ У одговору званичних имама ове Комисије, који нам дају важне податке о делатности сибијанских школа Призрена и околине 1938–1939, сазнајемо да је већина школских објеката била у власништву села, део -

98 Mehmeti, „Sibjan mektebet dhe aktiviteti i tyre në Prizren me rrethinën më 1938–1939“.

Меџлиса џемата, а део - вакуфа. Грађене су – као и све друге грађевине тог времена – од камена, блата, црепа, шкриљаца итд. Такође сазнајемо да је већина школа била у добром стању и да су, уз неке изузетке, све испуњавале педагошко-хигијенске услове и да су имале једну или више учионица. Дакле, као такве ове школе нису биле без икаквих услова за учење, јер је већина школа, према тадашњим документима, испуњавала неопходне школске потребе – клупе, табле, столице и сл. мада је било и оних које нису имали такав намештај, што је било нормално за тадашње време. Од посебног значаја јесте година изградње школа, мада за неке школе не постоји податак о томе када су тачно подигнуте, већ се наводи да је изграђена пре одређеног броја година, док се за неке наводи тачно када је то учињено. Неке школе, пише у документима, имале су и своје двориште и конак за вернике, док су неке друге делиле двориште са двориштем џамија. У већини ових школа настава се одвијала током целог дана и трајала је од почетка септембра до краја јуна – десет месеци, док су у току друга два месеца деца била на распусту. Постојале су једногодишње и двогодишње школе, од којих су већину водили сами грађани, док су неке од њих водили вакуфи, посебно оне у граду Призрену. У појединим школама, поред редовних ученика, наставу су похађали и други, одрасли штићеници. Према овим документима сазнајемо и име и презиме 58 муалима-учитеља који су у то време служили у школама; затим њихова звања, податке о њиховој стручној спреми и о указу којим су на ту функцију постављени од Улема меџлиса из Скопља. Неки од

њих, поред дужности проповедања, обављали су и друге дужности – имама, вероучитеља у основним школама итд. Већина њих је и завршила различите школе у земљи и иностранству попут медреса, ниже гимназије или учитељске школе, или су у тим установама учили више година. За неке се наводи и назив и место школе у којој су студирали, док се за друге каже да су учили у медреси, али не и у којој, односно коју су завршили. У окрузима Шара, Гора и Подгора, за које имамо податке, школске 1938/39. године било је укупно 63 школе, од тога 48 мешовитих и 15 дечачких; 55 активних школа, док је 8 неактивних; 44 су биле двогодишње и 19 једногодишње школе. У првом разреду наставу је похађао 961 дечак и 351 девојчица, док је у другом разреду било 512 дечака и 209 девојчица. Укупно је у овим школама било 2033 ученика.⁹⁹

Одлуком југословенског министра просвете од 3. марта 1931. почело је слободно отварање ових установа, а чак је Исламска верска заједница пропагирала уз изградњу сакралних објеката и подизање сибџан мектеба.¹⁰⁰ У Вардарској бановини је у периоду 1931–1934. отворена 451 нова сибџан мектеба, а овај темпо отварања задржан је и у наредним годинама. И поред државне одлуке ИВЗ су отварале ове школе без знања југословенског Министарства просвете мада се свако

99 Dokumentet janë hulumtuar në Arkivin e Kosovës dhe gjenden në Fondin Sresko Vakufsko-Mearifsko Poverenstvo-Prizren, kutia 15, dok. 603, 1939 (према: Mehmeti, „Sibjan mektebet dhe aktiviteti i tyre në Prizren me rrethinën më 1938–1939“).

100 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 3, Политика и стваралаштво*, 130.

ново отварање морало редовно пријавити.¹⁰¹ То је значило да су се отварале приватном иницијативом, а родитељи су радије упућивали своју децу у мектебе него у државне школе.¹⁰² Сибијан мектебе су отваране у зградама различитог квалитета. Често су се налазиле и у неадекватним зградама, без уџбеника и програма. Између 11 и 13 мектеба припадало је Митровачком среском вакуфском повереништву сваке године, а приближно толико и Вучитрнском повереништву. Мектебе у Митровици биле су сређеније у односу на околна села, а скоро свако веће село имало је мектебу. Налазиле су се у кућама хоџа.¹⁰³ У Урошевцу су постојале сибијан мектебе с око 40–70 ђака. Готово по правилу, отварале су се у зградама које нису одговарале ниједном законском пропису (веома нехигијенске, без патоса и мале кубатуре, и „нису се могле поредити ни са шталама“).¹⁰⁴ Постојали су изузеци, као што је била сибијан мектеба у Качанику, отворена 1934. године. У часопису *Вардар* наводи се да се налазила „у једној лепој кућици у порти Синан-пашине џамије, која је имала мали трем и собицу за учитеље и ученике, а била је саграђена добровољним радом Качаничана“. Изнад учитељевог стола висила је „лепа слика Њ. К. В“.¹⁰⁵ У Призрену је постојала сибијан мектеба која је 1930/31. имала 46 ученика, 14 ученица и једног наставника, а није имала право јавности нити је избор наставника

101 АЈ, 66–1407–1589, 19. октобар 1931.

102 АЈ, 66–3045–2338, Дренички срез, 23. 11. 1937.

103 Hadri, Avramovski, *Kosovska Mitrovica i okolina*, 170.

104 АЈ, 66–1401–1589, 14. април 1934.

105 *Вардар*, 8. 5. 1934, 2.

одобрило Министарство правде.¹⁰⁶ Коначну уредбу о мектебама југословенско Министарство просвете донело је тек у мају 1939, када је било прописано да су ове школе почетне исламске верске школе у којима се предаје исламска веронаука и учи арапско писмо све до наступања редовне школске обавезе, а отварале су се тамо где је било најмање 30 муслиманских домова.¹⁰⁷

Други тип муслиманских верских школа биле су медресе, у којима се настава одвијала на арапском, турском и албанском језику. У медресу су се уписивала мушка деца између 11 и 16 година која су завршила државну основну школу. Одељење није могло да има више од 50 ђака. Рад медреса трајао је редовно десет месеци, а нису радиле за време Рамазана и других верских празника.¹⁰⁸ Просветне власти су такође ове школе сматрале штетним за државу, јер се у њима код ђака будила „арнаутска национална свест, стварала се жеља за отварањем мањинских школа на турском и арнаутском језику“. Такође, вероучитељи нису научили државни језик, па је из тога произишло да нису могли да „спроводе државну националну идеологију“.¹⁰⁹ Медресе су, као и сибџан мектебе, биле отваране у зградама различитог квалитета. У Косовској Митровици су се налазиле у близини џамија, биле су запуштене

106 АЈ, 66–3290–2510, Краљевска банска управа Скопље, 29. октобар 1931.

107 Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 3, Политика и стваралаштво*, 131.

108 АЈ, 66–1096–1420, 12. јануар 1935.

109 АЈ, 63–133, Министарство унутрашњих послова, одељење јавне безбедности Министарству правде, 10. јун 1929.

не и у њима су се добијала уска знања. Постојала је медреса у Ђаковици, којој је била призната спрема од два разреда средње школе. Мехмед-пашина медреса у Призрену била је приватна верска стручна школа.¹¹⁰ Медреса која је постојала у Приштини 1927. била је затворена, а како је зграда била склона паду – порушена је. Фаик Рушитовић из Приштине, који је до затварања медресе био њен директор, затражио је дозволу за отварање приватне медресе у Подујеву, која му је дата 3. јануара 1927. године. Од тада је ова медреса радила с два наставника, директором и Јусеном Јусеновићем из Подујева. У школи је било 53 ђака махом из Лапског среза и једним из Куманова. Неки су завршили основну школу, а било их је и без завршене основне школе.¹¹¹

На крају истраживања можемо закључити да просветна политика југословенске државе према албанској националној мањини није дала очекиване резултате. Сваки покушај културно-просветне еманципације албанског становништва на Косову и Метохији готово да је одмах на почетку био прекинут. За припаднике албанског становништва школа није имала прворазредни значај. Представници Џемијета су на оснивачком конгресу тражили верско-просветну аутономију, али су тек касније затражили албанске школе.¹¹² Албанско становништво није било заинтересова-

110 АЈ, 66–1096–1504, 13. фебруар 1934.

111 Hadri, Avramovski, *Kosovska Mitrovica i okolina*, 170; АЈ, 63–133, Министарство унутрашњих послова, одељење јавне безбедности Министарству правде, 10. јун 1929.

112 Богумил Храбак, *Џемијет: организација муслимана Македоније, Косова, Метохије и Санџака: 1919–1928*, (Београд: Б. Хра-

но за школу у великој мери мада, према неким извештајима Управе Вардарске бановине, видимо да је тражило албанске учитеље. Питања аграрне реформе, качака, разоружавања или наоружавања, исељавања у Турску била су важнија, а након укидања Џемијета није било политичке организације која би то питање званично изнела.¹¹³ Синан Хасани износи, врло некритички и ненаучно, да су се Албанци због ускраћивања школа на матерњем језику масовно одметали у качаке.¹¹⁴ Поједини припадници албанског становништва школовали су се у Албанији, што је доприносило ширењу великоалбанске идеје, а албанске верске школе нису биле адекватне за образовање ученика. Ту су радили већином неквалификовани вероучитељи у често неадекватним зградама и условима. Такође, ове школе су биле отворане и без знања државе, чиме се није поштовао закон о њиховом отварању. Југословенска држава покушала је да привуче албанске ђаке у државне школе тиме што је толерисала муслиманске обичаје и обреде, као и одржавање наставе из Курана и науке о вери на матерњем језику. Школовање албанске женске деце представљало је такође проблем, јер родитељи нису били спремни за модернизацију у том смислу, већ су по традиционалним обичајима већином држали женску децу код куће. Из спроведеног истра-

бак, 2003), 81; Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 249; Владан Јовановић, „Турци у јужној Србији“, *Српска слободарска мисао* 4/2001, 147.

113 Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 250.

114 Sinan Hasani, *Kosovo: istine i zablude*, (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1986), 73.

живања може се закључити да се државна просветна политика колебала између просвећивања и васпитавања лојалних држављана са једне стране, и просветног занемаривања са друге. Велике проблеме представљали су недостатак свести о потреби школовања, жеља да се очувају традиционални и племенски односи, конзервативизам и страх од модернизацијских токова, снажно изражен верски фанатизам и затвореност, као и отпор према културној политици југословенске државе, јер је највећи део албанског становништва није прихватио као своју отаџбину. Томе би требало додати и недостатак квалификованих кадрова и финансијских средстава, несистематичност у раду и недовољно ангажовање власти у културној еманципацији албанске мањине.

Резиме

Према општем југословенском попису из 1931. године, на простору Косова и Метохије било је 60,01% оних који су албански језик сматрали матерњим. Југословенска држава морала је да води рачуна о уређењу политичких, културних и друштвених прилика на овом простору. Питање образовања било је веома важно, јер је задирало у интересе југословенске државе. Поред образовања, морало се радити и на решавању проблема високог процента неписмених, па су поред школа отварани и разни течајеви, читаонице, културна друштва.

Просветна политика југословенске државе према албанској националној мањини није дала очекиване

резултате. Албанско становништво због кочнице племенског конзервативизма није било отворено према предлозима и законима југословенских власти. Поједини припадници албанског становништва школовали су се у Албанији, што је доприносило ширењу великоалбанске идеје, а албанске верске школе нису биле адекватне за образовање ученика. Ту су радили углавном неквалификовани вероучитељи у неадекватним зградама и условима. Такође, ове школе су биле отворане и без знања државе, чиме се није поштовао закон о њиховом отварању. Југословенска држава је покушавала да привуче албанске ученике у државне школе толерисањем муслиманских обичаја и обреда, као и подучавањем Курана и науке о вери на њиховом матерњем језику. Школовање албанске женске деце представљало је проблем, јер родитељи нису били спремни за модернизацију у том смислу, већ су по традиционалним обичајима женску децу углавном држали код куће. Велики проблем представљали су недостатак свести о потреби школовања, жеља да се очувају традиционални и племенски односи, конзервативизам и страх од модернизацијских токова, снажно изражен верски фанатизам и затвореност, као и отпор према културној политици југословенске државе, јер је највећи део албанског становништва није прихватио као своју отаџбину. Томе би требало додати и недостатак квалификованих кадрова и финансијских средстава, несистематичност у раду и недовољно ангажовање власти на културној еманципацији албанске мањине.

Sources and Literature

Arhiv Jugoslavije: Fond 38, Predsedništvo Ministarskog saveta – Centralni Pres-biro Kraljevine Jugoslavije; Fond 66, Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije; Fond 138, Ministarski savet Kraljevine Jugoslavije

Državni arhiv Srbije. Fond Bezbednosno-informativne agencije (BIA)
Vojni arhiv. Popisnik broj 17, Arhivska građa bivše jugoslovenske vojske od januara 1921. do aprila 1941. godine (zaključno sa Aprilskim ratom)

Almanah Kraljevine Jugoslavije, 4. jubilarni svezak. Zagreb: Glavno uredništvo almanaha Kraljevine Jugoslavije: Komisionalna naklada Nadbiskupske tiskare, [1931]. (Cyrillic)

Babović-Raspopović, Senka. *Kulturna politika u Zetskoj banovini 1929–1941.* Podgorica: Istorijski institut Crne Gore: SANUS, 2002. (Cyrillic)

Bondžić, Dragomir. „Učitelji u multietničkim sredinama: primer Kosova i Metohije 1945–50“. *Obrazovanje i uloga učitelja u srpskom društvu kroz istoriju (XVIII–XX vek).* Sombor: Pedagoški fakultet, 2009. (Cyrillic)

Clayer, Nathalie, Xavier Bourgarel. *Muslimani jugoistočne Evrope: od imperija do balkanskih država.* Novi Sad: Akademska knjiga, 2020.

Clayer, Nathalie. *O poreklu albanskog nacionalizma: rađanje većinski muslimanske nacije u Evropi.* Novi Sad: Akademska knjiga, 2022.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knj. 1, Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava. Beograd: Opšta državna statistika, 1937.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knj. 3, Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti. Beograd: Državna štamparija, 1938.

Dimić, Ljubodrag. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji*, knj. 2: Škola i crkva. Beograd: Stubovi kulture, 1997. (Cyrillic)

Dimić, Ljubodrag. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji: 1918-1941*, knj. 3, Politika i stvaralaštvo. Beograd: Stubovi kulture, 1997. (Cyrillic)

- Dimić, Ljubodrag. „Činjenice i interpretacije o prosveti i svakodnevnom teroru“. *Odgovor na knjigu Noela Malkolma Kosovo-kratka istorija: naučna rasprava o kljizi Noela Malkolma „Kosovo. Kratka istorija“*, ur. Slavenko Terzić, 157–171. Beograd: Istorijski institut SANU, 2000. (Cyrillic)
- Dimić, Ljubodrag. „Prosvetna politika Kraljevine Jugoslavije na Kosovu i Metohiji 1918–1941 i istoriografija“. *Istorija 20. veka 1–2/1990*, 189–196.
- Gligrorijević, Branislav. „Političke, privredne i socijalne prilike na mešanim područjima“. *Srbi i Albanci u XX veku: ciklus predavanja 7–10.maj 1990*, ur. Andrej Mitrović, 211–220. Beograd: SANU, 1991. (Cyrillic)
- Hadri, Ali, Živko Avramovski. *Kosovska Mitrovica i okolina*. Priština: Institut za istoriju Kosova; Beograd: Institut za savremenu istoriju; Kosovska Mitrovica: Odbor za izdavanje monografija, 1979.
- Hadri, Ali. „Kosovo i Metohija u Kraljevini Jugoslaviji“. *Istorijski glasnik: organ Istorijskog društva Narodne Republike Srbije 1–2/1967*, 51–84. (Cyrillic)
- Hasani, Sinan. *Kosovo: istine i zablude*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1986.
- Hrabak, Bogumil. *Džemijet: organizacija muslimana Makedonije, Kosova, Metohije i Sandžaka: 1919–1928*. Beograd: B. Hrabak, 2003. (Cyrillic)
- Isić, Momčilo. *Osnovno školstvo u Srbiji: 1918–1941*, knj. 1. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005. (Cyrillic)
- Isić, Momčilo. *Seljaštvo u Srbiji: 1918–1941, knj. 2, Prosvetno-kulturni i verski život*. Beograd: Službeni glasnik: Institut za noviju istoriju Srbije, 2009. (Cyrillic)
- Janjetović, Zoran. *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji: 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005.
- Janjetović, Zoran. *Konfrontacija i integracija: nacionalne manjine u Srbiji 1944–1964*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022.
- Jovanović, Vladan. „Turci u južnoj Srbiji“. *Srpska slobodarska misao* 4/2001, 129–153. (Cyrillic)
- Jovanović, Vladan. „Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine. Izmedju stihije i državne akcije“. *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, ur. Mile Bjelajac, 79–99. Beograd: INIS, 2009.

- Jovanović, Vladan. *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*. Beograd: INIS, 2002.
- Marković Svet. K, Jakov Ivanović. „Školstvo Južne Srbije od 1912–1937 g.“. *Spomenica dvadesetpetogodišnjice oslobođenja Južne Srbije 1912–1937*, ur. Aleksa Jovanović, 908–956. Skoplje: Štamparija „Južna Srbija“ Milana Đ. Milićevića, 1937. (Cyrillic)
- Marmullaku, Ramadan. *Albania and the Albanians*. London: C. Hurst and Co., cop. 1975.
- Memić, Mustafa. *Velika medresa i njeni učenici u revolucionarnom pokretu*. Skopje: Fonografika, 1984.
- Mile Bjelajac, „Kontroverze o savremenoj istoriji Kosova“. *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, ur. Mile Bjelajac, 397–428. Beograd: INIS, 2009.
- Mušović, Avdija. „Muslimani u današnjici“. *Srpski književni glasnik* 59/1940, 276–278. (Cyrillic)
- Nikolić, Goran. „Kretanje stanovništva Kosova i Metohije između dva svetska rata“. *Nova srpska politička misao*, 2006 (debate).
- Osnovni statistički podaci o razvoju i stanju školstva u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji: dokumentacija uz Deklaraciju o sistemu obrazovanja i vaspitanja u FNRJ*. Beograd: Savezna Narodna Skupština, Komisija za reformu školstva odbora za prosvetu, 1957. (Cyrillic)
- Pavlović, Momčilo, Ivana Pantelić, Goran Antonić, Ratimir Milikić. *Kosovo i Metohija, vek važnih događaja 1912–2012*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Novi Sad: Centar za istraživanje i publikovanje, 2012. (Cyrillic)
- Pejić, Ranko. „Školstvo u Jugoslaviji 1918–1985“. *Jugoslovenska država: 1918–1998: zbornik radova sa naučnog skupa*, ur. Đorđe O. Piljević, 583–595. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Institut za noviju istoriju Srbije; Vojnoistorijski institut; Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 1999. (Cyrillic)
- Petrović, Ruža. „Demografske osobenosti razvoja Kosova i etničke prilike“. *Srbi i Albanci u 20. veku*, ur. Andrej Mitrović, 173–189. Beograd: SANU, 1991. (Cyrillic)
- Pirraqu, Muhamet. „Kulturno-prosvetni pokret Albanaca u Jugoslaviji (1919–1941)“. *Jugoslovenski istorijski časopis: organ Saveza istorijskih društava Jugoslavije* 1-4/1978, 356–370.

- Pollo, Stefanaq, Arben Puto. *The History of Albania: From its Origins to the Present Day*. London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981.
- Redžepagić, Jašar. „Razvoj i obeležja turskih škola na teritoriji današnje Jugoslavije do 1912. godine“. *Studije* 3/1988, 51–69.
- Redžepagić, Jašar. *Školstvo i prosveta na Kosovu od kraja XVIII stoleća do 1918. godine*. Priština: Zajednica naučnih ustanova SAP Kosova, 1974.
- Roux, Michel. *Les Albanais en Yougoslavie: minorité nationale, territoire et développement*. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1992.
- Sadik, Mehmeti. “Sibjan mektebet dhe aktiviteti i tyre në Prizren me rrethinën më 1938–1939“. *Zeri Islam*, 25 Gusht 2009. <https://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=869> Datum pristupa 18. 10. 2023.
- Simeunović, Vladimir. *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika: 1921–1961: ukupno stanovništvo, polna i starosna struktura*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1964.
- Skendi, Stavro. *The history of the Albanian Alphabet: a case of complex cultural and political development*. Südost-Forschungen: Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, 1960.
- Službeni list Vardarske banovine*. Skoplje 1930. (Cyrillic)
- Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Vanredan saziv za 1923. godinu, I knjiga (od prethodnog – XXV redovnog saziva). Beograd: Štamparija Sime Radojkovića i brata, 1922.
- Ugovor o miru sa Austrijom: (Sen Žermenski ugovor)*. Beograd: Geca Kon, 1927. (Cyrillic)
- Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. g.* Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1921.
- Vokrii, Abdulla R. *Shkollat dhe arsimit në anën e Llapit brenda viteve 1878–1944*. Prishtinë: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Kosovës, 1997.
- Vokrii, Abdulla R. *Shkollat dhe arsimit në Kosovë ndërmjet dy luftërave botërore: (1918–1941)*. Prishtinë: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Kosovës, 1990.

- Vučković, Milan, Goran Nikolić. *Stanovništvo Kosova u razdoblju od 1918. do 1991. godine: sa osvrtom na prethodni historijski period*. München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, 1996.
- Vukadinović, Igor. „Prosvetna politika Kraljevine Albanije na Kosovu i Metohiji tokom Drugog svetskog rata“. *Tokovi istorije* 1/2021, 109–132. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. *Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji (1945–1969)*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 2021. (Cyrillic)
- Vukadinović, Zoran, Milovan Bogavac. *Srpska prosveta i kultura u Kosovskoj Mitrovici: 1836–1941*. Priština: Institut za srpsku kulturu; Prizren: Učiteljski fakultet, 2001. (Cyrillic)
- Zakon o narodnim školama*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1929. (Cyrillic)
- Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929–1931*, prir. Ljubodrag Dimić, Nikola Žutić, Blagoje Isailović. Beograd: Službeni list SRJ; Arhiv Jugoslavije, 2002. (Cyrillic)

Summary

Božica Slavković Mirić

SCHOOLING OF THE ALBANIAN NATIONAL MINORITY IN KOSOVO AND METOHIJA, 1929–1941

Abstract: In the period from 1929 to 1941, the territory of Kosovo and Metohija was part of the Vardar, Moravian and Zeta Banovina of the Kingdom of Yugoslavia. Based on the general Yugoslav census, 552,064 inhabitants were recorded in this area, of which 60.01% stated that they consider Albanian as their mother tongue. The Yugoslav state considered, in addition to regulating other spheres of life, the issue of education, especially the education of the Albanian national minority, was also very important. In the paper, through the analysis of archival

sources, professional literature and the press, I deal with the Yugoslav efforts to integrate the Albanian national minority into the Yugoslav state through schooling and solving the problem of illiteracy. Albanians wanted to be educated in their native language, so some of them went to Albania, but from there they worked to spread the Great Albanian idea. The Yugoslav state tried to meet the Albanian students by saying that where classes were held in the state language, the Koran and science of religion were taught in the mother tongue. They also tolerated Muslim customs and religious observances. In contrast to state schools, the majority of Albanian Muslim children attended religious elementary schools, Sibiyan mektebs and medresas, which were approved by law by the Yugoslav Ministry of Education. However, these schools were mostly in inadequate buildings and with unqualified teachers, and according to the Yugoslav educational authorities, they were “nationally harmful”. The educational policy of the state did not produce the expected results, and the Second World War interrupted all educational efforts that had begun.

Keywords: Albanians, Kosovo and Metohija, Kingdom of Yugoslavia, education, schooling

In the area of Kosovo and Metohija, according to the general Yugoslav census, in 1931 there were 60.01% of those who considered the Albanian language as their mother tongue. The Yugoslav state had to pay attention to the regulation of the political, cultural and social situation in this area. The issue of education was very important,

because it interfered with the interests of life. In addition to education, illiteracy, which was extremely high, had to be fixed, so in addition to schools, various courses, reading rooms, and cultural societies were opened.

The educational policy of the Yugoslav state towards the Albanian national minority did not produce the expected results. The Kingdom of Yugoslavia did not meet the Albanian population to a large extent in cultural and educational matters as they expected. Also, the Albanian population, due to the brake of tribal conservatism, could not communicate with the state. The schooling of Albanian students from Kosovo and Metohija in Albania contributed to the spread of the Great Albanian idea. Albanian religious schools were not adequate for the education of students. Mostly unqualified religious teachers worked there in inadequate buildings and conditions. Also, these schools were opened without the knowledge of the state, which did not respect the law on their opening. The Yugoslav state tried to attract Albanian students to state schools by tolerating Muslim customs and rites, as well as teaching the Koran and the science of religion in their mother tongue. The schooling of Albanian female children was a problem because the parents were not ready for modernization in this sense, but according to traditional customs, they mostly kept the female children at home. The outbreak of the Second World War stopped all the efforts of the Yugoslav educational and general state authorities to include the Albanian national minority in the Yugoslav state, and opened the way for the creation of the Greater Albanian state.